

І. С. Чорнодід,
к. е. н., доцент кафедри фінансів та маркетингу,
Академія праці соціальних відносин та туризму

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇНИ

I. Chornodid,
Ph.D., associate professor, Academy of Labour, Social Relations and Tourism

INSTITUTIONAL INSTRUMENTS OF ENSURING THE COUNTRY'S SOCIAL COMPETITIVENESS

У статті розкрито інституціональний інструментарій забезпечення соціальної конкурентоспроможності країни. Розкрито інституційні фактори впливу на економічний розвиток: загально-цивілізаційні, політично-правові, соціально-економічні, соціально-психологічні. Доведено, що відносини власності, серед найважливіших інституціональних чинників функціонування національної економіки, відіграють ключову роль в економічній системі. Проведено аналіз підходів щодо функціонування інститутів у різних країнах, виділено основні етапи інституціональної трансформації економіки перехідного типу та виділено чинники, що впливають на ефективність інституціонального вибору. Головними суб'єктами, що визначають соціальну конкурентоспроможність національної економіки, виступають держава, громадяни, підприємства, організації і установи. Об'єктами — особа, її права і свободи, добробут, соціальна безпека; підприємство, його економічні і немайнові цінності, людський соціальний капітал; держава, її конституційний лад, економічна незалежність, системна і територіальна цілісність тощо. Розкрито інституціональний інструментарій підвищення соціальної конкурентоспроможності економіки.

In the article the institutional instrument ensuring social competitiveness. Solved institutional impacts on economic development: general civilizational, political, legal, socio-economic, socio-psychological. Proved that the property relations, among the most important factors of institutional functioning of the national economy, play a key role in the economic system. The analysis of approaches to the functioning of institutions in different countries, highlighted the main stages of the institutional transformation of the economy in transition and highlighted the factors that influence the effectiveness of institutional choice. The main subjects that define social competitiveness of the national economy are the state, citizens, enterprises, organizations and institutions. The objects — a person, his rights and freedoms, prosperity, social security; company, its economic and moral values, human social capital; state, its constitutional order, economic independence, and territorial integrity of the system and more. Solved institutional tools increased social economic competitiveness.

Ключові слова: конкурентоспроможність, інститут, соціальна конкурентоспроможність, інституціональне середовище, інституціональний інструментарій, соціальна безпека.

Key words: competitiveness, institute, social competitiveness, institutional environment, institutional instruments, social security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Соціальна конкурентоспроможність виступає складовою глобальної конкурентоспроможності й забезпечується, по-перше, тими інституціональними чинниками, які сприяють ефективному розвитку економіки й реалізації на його основі потреб суспільства; по-друге, тими суспільни-

ми інститутами, які безпосередньо визначають показники потенціалу соціальної конкурентоспроможності економіки та соціальної безпеки країни. Інституціональні чинники мають складну структуру, неоднозначно визначаються представниками економічної думки, мають недостатню визначеність з погляду їх кількісної та якісної оцінки.

В економічній теорії та практиці господарювання України як держави з трансформаційною соціально-економічною системою, на сьогодні не існує єдиного підходу до інституціональних механізмів забезпечення соціальної конкурентоспроможності країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Нині досить активно ведеться дослідження проблем суті та механізмів забезпечення соціальної конкурентоспроможності країни та її інституційної складової у працях таких вчених-економістів, як З. Галушка, А. Гальчинський, В. Геєць, Я. Жаліло, О. Грішнова, Е. Лібанова, Л. Ільчук, В. Куценко, О. Новікова, Ю. Гайдай, О. Яременко та ін.

МЕТА СТАТТІ

Метою написання статті є запропонувати інституціональний інструментарій забезпечення соціальної конкурентоспроможності країни, охарактеризувати основні підходи до їх аналізу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інституціональний інструментарій має сильний вплив на індекси конкурентоспроможності та економічного росту [1]. У сучасних міжнародних рейтингах конкурентоспроможності окремих країн інституції мають визначальне значення.

Д. Норт визначав інститути як "правила гри" у суспільстві, або сформовані людиною обмеження, які сприяють утворенню взаємовідносин між індивідами [2]. За його словами, інститути утворюють відповідну структуру, в межах якої людина виражає свою поведінку, власні уподобання та бажання. Проаналізувавши інституційну структуру суспільства, він зазначив, що "...сама складна взаємодія формальних правил і неформальних обмежень, разом із механізмами примушення до їх виконання, формують наше звичайне життя і направляють нас у тих повсякденних (само це слово викликає в свідомості уявлення про інституційну стабільність) справах, якими наповнено наше життя" [2]. Д. Норт розглядає три інституційних "зрізи": а) неформальні (неофіційні) обмеження; б) формальні (офіційні) правила; в) механізми примусу, що ефективно забезпечують дотримання цих обмежень і правил (суди, поліція та ін.).

З погляду соціальної конкурентоспроможності економіки формальні та неформальні інститути по-різному проявляються в різних суспільствах. Вважається, що як у бідних, так і у багатих країнах люди більше покладаються на неформальні інститути при встановленні взаємовигідних контактів і зв'язків.

Інституційні фактори впливу на економічний розвиток (у тому числі й соціальну конкурентоспроможність економіки) визначаються перш за все за особливими умовами їх впливу.

Вони поділяються на:

— загально-цивілізаційні (домінуюча ідея або думка у суспільстві, стратегічні напрямки розвитку; історичний, культурний, духовний розвиток суспільства);

— політично-правові (господарське законодавство, якість конституції та методів кооперації між державою,

бізнесом, політичною культурою, неформальними правилами та традиціями);

— соціально-економічні (чіткі "правила гри", які визначають ефективні й неефективні види діяльності; чітко визначені права власності; функції і соціальні правила торгівлі; ефективність банківської та фінансової систем, відповідні методи управління ризиками та страхова система; загальноприйнята система податків; децентралізована економічна система; формальні економічні інститути, які позитивно впливають на довгострокове зростання);

— соціально-психологічні (порівняно стабільні характеристики суспільства, які змінюються еволюційним шляхом; психологічні риси людей, які живуть у суспільстві; особлива роль національної культури, менталітет, види етнічної поведінки [3].

Інституціональний інструментарій має сильний вплив на індекси конкурентоспроможності та економічного росту [4].

Враховуючи те, що соціальна конкурентоспроможність економіки значною мірою задається якістю базових інститутів, важливо розрізняти їх на різних рівнях функціонування економіки. Інституційне забезпечення соціально орієнтованого управління на різних економічних рівнях значною мірою визначається діями влади, спрямованими на встановлення інститутів, порядок функціонування яких визначається тими цілями та завданнями, що сприяють зростанню соціальної ефективності економіки, забезпеченню еколого-економічної та етико-правової відповідальності суб'єктів господарювання за результати своєї діяльності, за розбудову громадянського суспільства.

Серед найважливіших інституціональних чинників функціонування національної економіки визначальне місце посідають відносини власності, що відіграють ключову роль в економічній системі, оскільки визначають різноманітність форм господарювання; виявляють, хто реально володіє, користується, розпоряджається засобами виробництва; на чий користь розподіляється суспільне багатство; як суспільство поділяється на класи і соціальні групи. Вони формують організаційно-інституційний каркас економічної системи, її загальне (екзогенне) інституційне середовище. На рівні суб'єктів господарювання вони визначають будову організаційних та інституційних структур окремих економічних агентів. З погляду ендогенного змісту права власності характеризуються як наявні у економічних агентів "пучки правомочності" на прийняття рішень щодо об'єкта власності. "Пучки" можуть розщеплюватися, причому розподіл розщеплених прав може відбуватися між різними суб'єктами. Володіння тими чи іншими частковими правами визначає набір допустимих економічних рішень, які можуть приймати окремі агенти.

У сучасній науковій літературі існує декілька підходів щодо розуміння того, чому і на основі яких критеріїв інститути одних країн функціонують ефективніше за інститути інших. Вони пов'язуються із ефективністю самих інститутів, пануючою ідеологією, ступенем передбачуваності результату певних подій, ймовірністю соціальних конфліктів — національними культурно-історичними, соціально-психологічними, нормативно-правовими-

ми та інших чинниками. Так, Р. Коуз стверджував, що для узгодження інтересів різних економічних суб'єктів у разі виграшу для однієї певної групи суб'єктів та одночасного втрат у іншої, необхідно вдаватися до переговорів задля зниження трансакційних витрат. Це він пропонував робити шляхом зміни інститутів.

Г. Демсец наголошував на значенні специфіки тих обставин, за яких функціонують економічні інститути. Він писав, що "...інститут приватної власності виник за обставин, коли земля стала рідкісним та дорогим фактором виробництва, що й обумовило ефективність її приватизації [5].

За умов демократичного суспільства важливого значення для прийняття рішень суспільного характеру набуває конкуренція між політичними партіями та іншими групами впливу. Вона забезпечує ефективність соціальної політики та політики колективного вибору. Д. Вітман, зокрема стверджує, політичні діячі можуть бути зацікавленими у функціонуванні більш ефективних економічних інститутів для створення надлишку ресурсів (поповнення податками державного бюджету, ефективна система розподілу бюджетних коштів тощо), тим самим підтриманні їхнього авторитету перед виборцями [6].

Ідеологічний підхід до ефективності економічних інститутів, заснований на точці зору про те, що вибір інститутів спирається на бажання та раціональні погляди керівників, які суб'єктивно визначають, що є благом для суспільства, а що ні. Одні й ті самі проблеми можуть бути розв'язані на основі різних стратегічних рішень. Ми погоджуємося з Д. Ромером, який довів, що, якщо суспільства мають різні погляди на соціальну ефективність, то вони досягають добробуту за допомогою різних економічних інститутів [7].

Сьогодні все більше зрозумілим стає той факт, що природа ефективності економічних інститутів знаходиться у джерелах правових систем. Дуже часто вибір економічних і політичних інститутів здійснюється не суспільством в цілому, а окремими його політично впливовими групами, інтереси яких дуже часто не збігаються з інтересами більшості населення. Ці групи вибирають такі інститути, які максимізують їх власну ренту, в результаті не відбувається зростання сукупних надлишків, доходів, інших благ, більшості громадян. Д. Норт у праці "Неокласична теорія держави" показав, що впливові групи будуть підтримувати той набір прав власності, який максимізує їх власний вигреш, і внаслідок наявності "трансакційних витрат" він не обов'язково спрямований на задоволення потреб більшості [8].

Узагальнюючи наведені підходи, погодимося також з Ю.В. Гайдаєм, який доводить, що "...найважливішими факторами, які визначають інституційну різноманітність є принципи організації суспільства, наявність сталих географічних, кліматичних і екологічних відмінностей між країнами. Суттєву роль у становленні інститутів відіграють і культурні фактори, що безпосередньо впливають на спосіб мислення, набір цінностей, модель поведінки суб'єктів економічної діяльності" [9].

Отже, існують об'єктивні та суб'єктивні чинники, що вказують на вірогідність інституційної неефективності форм прояву у суспільстві і можуть виступати такі причинно-наслідкові зв'язки:

1. Політична еліта неспроможна гарантувати дотримання прав власності виробників після здійснення інвестицій. Монополія на політичну владу не дозволяє надавати гарантії щодо відсутності здирицтва після здійснення інвестицій. Існує проблема невиконання взятих на себе зобов'язань. Виникають здирицтво, хабарництво, корупція, шантаж, захват частини прибутку тощо.

2. Загроза понести втрати у майбутньому шляхом відмови від власних бізнес-інтересів, з політичної точки зору не дозволяє правлячій еліті створювати суспільно прийнятні й ефективні економічні інститути. Ситуація також пов'язана із виконанням взятих на себе зобов'язань. З'являються переможені з політичної точки зору. Починається лобіювання власних інтересів у парламенті, створення штучних бар'єрів; перешкоджання застосуванню нововведень тощо.

3. Різні економічні інститути передбачають нерівномірний розподіл доходів, тому перехід від неефективних економічних інститутів до більш прийнятних (суспільно корисних) означатиме погіршення становища окремих людей, груп у перерозподілі благ або отриманні ренти. Подібна група людей має всі мотиви для перешкоджання здійснення інституційних трансформацій у суспільстві. З'являються переможені з економічної точки зору. Застосовується широкий спектр заходів: від перешкоджання застосування технологічних інновацій до неправових: шантаж, підкуп урядовців тощо.

Велике значення має аналіз інституціональної трансформації у перехідних економіках. На це, зокрема, наголошував О. Яременко, виділивши основні етапи інституціональної трансформації економіки перехідного типу: інституціональний "перегрів", безструктурна діяльність і ламання застарілих інститутів; виникнення і негативна свобода нових видів діяльності; бюрократизація і формалізація нових видів діяльності; глибока професіоналізація нових видів діяльності, їх повноцінна інституціональна ізоляція і формування на цій основі збалансованої інституціональної системи [10].

На визначеність та ефективність інституціонального вибору впливають чинники, які умовно можна розподілити на чинники зовнішнього та внутрішнього впливу. Зовнішні чинники — це показники, що характеризують стан економіки країни, ступінь її інтегрованості у світову економіку, участь у функціонуванні міжнародних економічних інститутів; механізми виникнення інституційних інновацій, рівень інвестицій у розвиток інституцій, характер інституційних бар'єрів; характер політичної системи та специфіка політичних сил. До внутрішніх чинників відносяться такі як: специфіка існуючих груп інтересів; ступінь соціальної активності та здатність організацій відстоювати свої інтереси; інструменти впливових лідерів інституційних трансформацій; діючий порядок інституційних змін; ступінь відповідності інституційних змін існуючому соціально-економічному середовищу тощо.

Безперечно, нові інституційні зміни необхідно досліджувати з точки зору їх впливу на соціальну конкурентоспроможність економіки. Вивчення цього впливу передбачає такі передумови:

1) визначення напрямків позитивного впливу інституціональних чинників на зміцнення потенціалу соціаль-

Таблиця 1. Суб'єкти, об'єкти та інституціональний інструментарій підвищення соціальної конкурентоспроможності економіки

Суб'єкти	Об'єкти	Інструменти
Держава	Законодавча база Податкова система Судова система	– гармонізація законодавства з питань сталого розвитку; регулювання доступу до відповідних ресурсів; упорядкування відносин між окремими агентами або суб'єктами правового поля; прийняття нормативно-правових актів, які б регулювали соціальні взаємовідносини між економічними агентами різних рівнів; – забезпечення стимулів до ефективного конкурентоспроможного розвитку економіки, запровадження податкових пільг, цільових субсидій з метою стимулювання розвитку соціальної відповідальності бізнесу перед суспільством; – забезпечення вирішення або подолання внутрішньо-системних соціальних конфліктів
Ринкові інститути	Механізми забезпечення ринкової конкуренції	– гарантування повної самостійності і незалежності агентів, які діють на ринку, в поєднанні з їх економічною відповідальністю; – правила економічної конкуренції, – механізми ціноутворення, – укладання угод між рівноправними партнерами; – забезпечення стійкості фінансової і грошової систем; – розвиток зовнішньоекономічних зв'язків, відкритість ринку
Банківська система	Грошова система	– регулювання розподілу ресурсів, необхідних для впровадження соціальних проєктів; – управління інноваційною активністю кредитних інститутів у напрямку забезпечення стабільного та безпечного соціально-економічного розвитку суспільства
Ринок праці	Зайнятість	– забезпечує відтворення практики соціальних відносин і системи цінностей соціального інституту, – регулює процеси зайнятості населення, підвищення відтворювальної функції заробітної плати
Фондовий ринок	Інвестиції	– сприяє оцінці впливу соціальної репутації компаній на її капіталізацію
Організації системи соціального захисту	Соціальна безпека	– включає систему соціального забезпечення та соціального страхування
Суб'єкти підприємницької діяльності (соціальна відповідальність бізнесу; соціальне підприємництво)	Узгодженість соціально-економічних інтересів	– перерозподіл функцій соціальної відповідальності між державою, сферою бізнесу та громадянським суспільством
Інститут соціального партнерства	Суспільні блага	– формування механізмів узгодження суспільних інтересів, спроможних гарантувати еволюційний розвиток держави, запобігати масштабним внутрішнім потрясінням і забезпечувати соціальний мир та злагоду
Організації системи освіти і науки	Людський і соціальний капітал	– забезпечують розширення знань, розвиток спеціальних навичок, інтелекту, формування життєвої позиції й цінностей у сфері сталого розвитку; – генерування інновацій у сфері соціального розвитку; – забезпечення якості людського життя шляхом створення новітніх корисних винаходів та розробок
Суб'єкти підприємницької діяльності (екологічне підприємництво)	Основи «зеленої економіки»	– забезпечення реалізацію економічного механізму збалансування інтересів господарських суб'єктів й суспільства кризь призму еколого-економічних відносин та розв'язання еколого-економічних суперечностей
Соціальне підприємництво	Соціально-трудова відносини	– формування представницьких структур, які б інституалізували свої інтереси в політико-економічній і соціальній сфері

Джерело: складено автором самостійно.

ної конкурентоспроможності економіки та соціальної безпеки країни;

2) обґрунтування ймовірності усунення потенційних внутрішніх та зовнішніх загроз соціальної безпеці з боку самих інститутів;

3) виявлення специфіки та пояснення механізмів і передумов ефективності формування інституційного середовища у процесі ринкової трансформації економіки.

Це насамперед вимагає дослідження суб'єктно-об'єктної структури та інституціонального інструментарію підвищення соціальної конкуренто-спроможності економіки.

Головними суб'єктами, що визначають соціальну конкурентоспроможність національної економіки, виступають держава, громадяни, підприємства, організації

і установи. Об'єктами — особа, її права і свободи, добробут, соціальна безпека; підприємство, його економічні і немайнові цінності, людський соціальний капітал; держава, її конституційний лад, економічна незалежність, системна і територіальна цілісність тощо.

Механізм забезпечення соціальної конкурентоспроможності національної економіки має свою специфіку на рівні держави, регіону і підприємства, що вимагає створення системи її забезпечення стосовно кожного конкретного господарського рівня. Цей механізм передбачає узгодження економічних інтересів суб'єктів різних рівнів господарювання.

На жаль, в умовах трансформаційного суспільства суб'єктно-об'єктна структура взаємовідносин характеризується складною системою взаємозв'язків й часто зумов-

лює негативні соціально-економічні наслідки такі, як: зрощування бізнесу, політики та бюрократії, недовіра суспільства до своїх лідерів, корупція, несправедливий механізм приватизації, втрата моральних цінностей та ін.

У ході прогресивних змін у соціальних відносинах формується інституційне середовище, яке виступає необхідною передумовою розбудови засад сталого соціально конкурентоспроможного розвитку економіки на різних рівнях господарювання.

Базові інститути розвитку соціально орієнтованої економіки, реалізація яких повинна сприяти структуруванню взаємовигідних відносин між економічними агентами на різних економічних рівнях, а також об'єкти їх впливу та інституціональний інструментарій підвищення соціальної конкурентоспроможності економіки можна структурувати таким чином (табл. 1).

Разом вони утворюють так зване інституціональне середовище як впорядковану сукупність інститутів, що визначають певні обмеження для економічних агентів у процесі прийняття ними соціально-відповідальних управлінських рішень.

ВИСНОВКИ

Роль держави спрямована на забезпечення конкурентоспроможності регулююча повинна здійснюватися методами, які адекватні ринковим формам господарювання та має полягати у забезпеченні рівноваги в суспільстві. Інструментами державної політики виступають цільові програми розвитку визначальних сфер господарства: забезпечити підтримку пріоритетних напрямів економічного розвитку, виділення для цих цілей кредитів, зменшення податків: стимулювання розвитку виробництва, а не посередницької діяльності, різних соціальних форм господарства; створення сприятливих умов для залучення в країну приватного іноземного капіталу, перш за все у формі прямих інвестицій. З погляду гарантування соціальної конкурентоспроможності національної економіки ефективність суспільних інститутів забезпечується ступенем відповідності сучасному рівню розвитку механізмів регулювання інституційного середовища, їх адекватністю стану розвитку економіки і суспільства, здатністю сприяти зростанню потенціалу соціальної конкурентоспроможності економіки, гарантуванню соціальної безпеки. Зокрема це проявляється через рівень довіри громадян до соціальних та державних інститутів. Взаємовідносини владних та соціальних інститутів з населенням країни виражають їхню легітимність в очах спільноти, а рівень довіри населення до даних органів є оцінкою ефективності їхньої діяльності.

Теперішні підходи у створенні глобальних регуляторних правил функціонування ринків, узгодження спільних політичних й економічних питань на міждержавному рівні, участь у міжнародних організаціях на паритетній основі засвідчують успішну та послідовну адаптацію різними суспільствами попередньо сформованих інституційних норм, завдяки яким і розбудовуються підвалини сучасного глобального простору.

Література:

1. Acemoglu D., Johnson S., Robinson J. The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation // American Economic Review. — 2001. — № 91.

2. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Перевод с английского А.Н. Нестеренко. Фонд экономической книги "НАЧАЛА". — М., 1997. — С. 17.

3. Piech K. Economic Policy and Growth of Central and East European Countries. London, University College London, 2003. — P. 8.

4. Acemoglu D., Johnson S., Robinson J. The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation // American Economic Review. — 2001. — № 91.

5. Demsetz H. Toward a Theory of Property Rights // American Economics Review. — № 57. — 1967. — P. 61—70.

6. Wittman D. Why Democracies Produce Efficient Results. — Journal of Political Economy. — № 97. — 1989. — P. 1395—1424.

7. Romer D. Misconceptions and Political Outcomes // Economic Journal. — № 113. — 2003. — P. 1—20.

8. North D.C. Structure and Change in Economic History, New York, W.W. Norton. — 1981. — P. 33.

9. Гайдай Ю.В. Формування класифікаційних ознак категорії "інститут" / Ю.В. Гайдай // Зовнішня торгівля: право та економіка. Науковий журнал. — 2007. — № 3 (32). — С. 24—36.

10. Яременко О.Л. Институціональні підвалини перехідних процесів у економіці: автореф. дис. ... доктора екон. наук. за спец: 08.01.01. — Економічна теорія; ХНУ ім. В. Каразіна, 1997. — С. 7.

References:

1. Acemoglu, D. Johnson, S. and Robinson, J. (2001), "The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation", American Economic Review, vol. 1, pp. 34—45.

2. Nort, D. (1997), Ynstytuty, ynstytutsyonal'nye yzmeneniya y funktsyonyrovanye ekonomyky [Institutions, Institutional Change and Economic Performanc], Fond ekonomycheskoj knyhy "NACHALA", Moscow, Russia.

3. Piech, K. (2003), Economic Policy and Growth of Central and East European Countries, University College London, London, UK.

4. Acemoglu, D. Johnson, S. and Robinson, J. (2001), "The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation", American Economic Review, vol. 1, pp. 34—45.

5. Demsetz, H. (1967), "Toward a Theory of Property Rights", American Economics Review, vol. 57, pp.61—70.

6. Wittman, D. (1989), "Why Democracies Produce Efficient Results", Journal of Political Economy, vol. 97, pp.1395—1424.

7. Romer, D. (2003), "Misconceptions and Political Outcomes", Economic Journal, vol. 113, pp.1—20.

8. North, D.C. (1981), Structure and Change in Economic Histor, W.W. Norton, New York, USA.

9. Hajdaj, Yu.V. (2007), "Formation of classification criteria category "institute", Zovnishnia torhivlia: pravo ta ekonomika. Naukovyj zhurnal, vol. 3 (32), pp.24—36.

10. Yaremenko, O. L. (1997), "Institutional foundations transition processes in economy", Ph.D. Thesis, Economy, KhNU im. V. Karazina, Kharkiv, Kharkiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 22.09.2015 р.*